

Karsai László

A NEMZETISÉGELEMÉLETI ÉS NEMZETISÉGSZOCIOLÓGIAI
KUTATÁSOK NÉHÁNY MÓDSZERTANI PROBLÉMÁJA

Dolgozatomban azt a célt tűztem magam elé, hogy egy hazánkban viszonylag kevésbé ismert és művelt tudományág, a nemzetiségelmélet és a nemzetiségszociológia néhány elméleti-gyakorlati problémáját megpróbáljam felvázolni. Mivel a szovjet nemzetiségszociológia néhány eredményét, problémáját A. Sajti Enikő dolgozata tárgyalja, a magam részéről először a mai nyugat-európai nemzetiségelméletekkel kívánok foglalkozni, majd kísérletet teszek egy magyarországi nemzetiségszociológiai kutatási koncepció felvázolására.

A nemzetiségelméleti kutatások egyik fő problémája közös az általában vett nemzet-nacionalizmus elméleték fő gondjával, a t e r m i n o l ó g i a i t i s z t á z a t l a n s á g g a l . Sajnos a mai napig sem vesztett érvényességéből Jászi Oszkár egyik megjegyzése: "A nemzetiségi kérdés helyes felfogását igen megnehezíti a fogalmaknak ama zavaros tömege, mely a köztudatban a nemzetiség szavához tapad. Nemzet, faj, nemzeti állam, nyelv és sok más tarka fogalommal került társaságbeli és publicisztikai érintkezésbe és ez az összekeveredés árt a kérdés tiszta beállításának."¹

1912 óta, amikor Jászi a fenti gondolatot megfogalmazta, a helyzet nem sokat változott. Sem a marxista, sem

a polgári nemzet-nemzetiségelmélet nem jutott még el a kérdés tudományos megközelítéséhez nélkülözhetetlen alapfogalmak tisztázásáig. Az 1960--70-es években a Szovjetunióban és Magyarországon lezajlott nemzet-viták egyik tanulmányát Benczédi László és Csatári Dániel így fogalmazta meg: "A nemzeti kérdéssel kapcsolatos döntő fontosságú fogalmaink, kategóriáink részben tisztázatlanok."²

De nem jobb a helyzet a polgári társadalomtudományokban sem. S. J. Kirschbaum nemrégiben keserűen állapította meg: "A nacionalizmus az egyik legtöbbször használt, eltúlzott és elítélt fogalom, de meghatározása, leírása, tanulmányozása még máig nincs elvégezve."³

Természetesen igaz az a megállapítás, mely szerint nagyon nehéz -- ha nem lehetetlen -- egy általános, minden részletre kiterjedő definíciót találni akár a nemzet-re, akár a nemzetiségre, az etnikumra, a fajra, stb., mivel ezek a fogalmak szinte országokként, földrészenként más és más valóságtartalmat jelölhetnek.

Dolgozatom, már csak terjedelmi okokból is, elsősorban azszal a céllal készült, hogy megpróbáljam témakörünk néhány fontosabb elméleti-gyakorlati problémáját felvetni. Emért nem tüszhettem magam elé célul, hogy az alapvető terminológiai problémákra, akár csak megközelítő igényyel is, választ próbáljak adni. Pedig igen nagy szükség volna a terminológiai egyöntetűsége, hiszen ha például a mai Nyugat-Európára tekintünk, ott is azt lát-

jük, amit szerte a világban: a nemzeti kérdés valóságos reneszánszát éli napjainkban. Sokáig tartotta magát az a nézet nálunk is, mely szerint a modern ipari civilizáció "olvasztó tégelyében" a nemzeti kisebbségekre a teljes beolvadás, az asszimiláció sorsa vár. Sokan úgy vélik, hogy ugyanez volt az álláspontja Marxnak és Leninnek is. A tények mást mutatnak. Marx egy ízben például "proudhonizált siterneránizmus"-nak nevezte azt a nézetet mely szerint a nemzetiségek, a nemzetek a XIX. század második felében már csak "elavult előítéletek" volnának.⁴ Lenin pedig több munkájában is kifejtette: a nemzeti kisebbségek, a nemzetek közötti különbségek még a proletárdiktatúra világméretű megvalósulása után is még sokáig, nagyon sokáig fenn fognak maradni.⁵

A jelenlegi nyugat-európai, de a tágabb világtörténelmi fejlődés is számtalan példával szolgál arra, hogy rég halottnak hitt népek, nemzetiségek kelhetnek életre, és sok kisebb nemzetnek, népcsoportnak erre a századra fejlődött ki, vagy most fejlődik, alakul, változik a kulturális öntudata, nyelvöntudata, hagyományöntudata.

Egy rövid, korántsem teljes felsorolás talán némi képet adhat a fentiekben vázolt problémákról. Észak-Irországbán, Baszkföldön napjainkban is dörögnek a fegyverek, robbannak a bombák; Katalóniában, Walesban, Skóciában, Dél-Franciaországban a nemzeti-autonómista

vagy a különféle kulturális mozgalmak szelidebb eszközökkel is harcolnak jogaikért, céljaikért. Belgiumban a sorozatos kormányválságok tudatják a világgal: a flamandok és wallonok nem tudnak megbékülni egymással. Korzikán, Szardinia szigetén, Dél-Tirolban is élő a nemzeti-nemzetiségi probléma. Quebecben 1976 novemberében győzött a tartományi parlamenti választáson a szeparatista párt stb. Az ázsiai, afrikai, amerikai kisebbségi-, vallási-, nemzeti-, törzsi-, faji problémák akárcsak vázlatos felsorolása is oldalakat venne igénybe.

A nyugat-európai kis népek /irek, baszkok, katalánok, bretonok, stb./ nemzeti mozgalmainak ujjáéledése a polgári társadalomtudományokat a II. világháború után teljesen váratlanul érte. De még a konzervatív polgári történészek körén belül is hamar elszigetelődött az a nézet, amely eleinte megpróbálta ezeket az egymástól alapvető dolgokban különböző mozgalmakat a "nyelvi ujjászületés" kategóriájába szorítani.⁶ Hogy csak két nyilvánvaló ellenpéldára utaljék: Észak-Irország és Skócia. Mindkét területen már régóta az angol nyelv vált uralkodóvá.

Az újabb nyugat-európai nemzetiség-problematika kutatók egyik legnevesebb képviselője Sergio Salvi olasz történész, aki a nemzeti kisebbségek ügyével azonosulva, velük szimpatizálva, érdekükben írja műveit.

Salvi koncepciójának egyik legfontosabb tétele annak a polgári történettudományban széleskörűen elterjedt nézetnek a bírálata, amely a nemzetet az állammal azonosítja. Salvi metsző gúnnyal mutat rá: például az ENSZ, vagyis az Egyesült Nemzetek Szervezete már nevében is hazugság, hiszen nem nemzetek, hanem legfeljebb államok alkotják.⁷ Salvi és követői elutasítják a polgári nemzetiségelméletek túlzását is, amely a nemzetet, voluntarista módon, azonosítja bizonyos számú egyén azon közös, kinyilvánított /de milyen módon?!/ akaratával, hogy együtt, egy egy közös politikai államban kívánnak élni. Salviék egy másik túlzásba esnek. Ők a nyelvet tartják egy nemzeti közösség alapvető dimenziójának, de utalnak arra, hogy e szabály alól lehetségesek kivételek. Salvi éppen ezért szívesebben beszél etnikumról mint nemzetről vagy népről. Koncepciójának egyik legvitathatóbb eleme az, hogy mereven elutasítja a természetes asszimilációt is. "A betiltott nemzetek" című, az európai, ún. nem-államalkotó nemzetiségek történetét, mai harcait feldolgozó monográfiájában ezt a véleményét így fogalmazta meg: "Mindénáron meg kell menteni ezeket az etnikumokat, legalább olyan fontos őket megmenteni, mint a kihalt állattörzseket, növényfajtaikat, meg kell óvni, fenn kell tartani őket, ... Ők is az emberiség közös értékeinek őrizői."⁸

Salvi e cél érdekében teljes állami függetlenséget követel valamennyi ma létező nemzeti kisebbségnek, tekintet nélkül arra, hogy például milyen végzetes hatással volna az egész spanyolországi demokratizálódási folyamatra Baszkföld elszakadása, vagy hogy milyen csekély gazdasági-politikai realitása volna egy Franciaországtól független Bretagne-nak, vagy hogy az okszitánok döntő többsége magát franciának tartja és nem akarnak elszakadni Franciaországtól. Salvi a végső kihalás stádiumában lévő ősi skót kelta nyelv megmentésének egyetlen útját-módját is csak az önálló Skócia megteremtésében látja, miközben a skótok maguk nem is óhajtják őseik nyelvét újra megtanulni.

Pozitívan értékelhetjük viszony Salvi határozott szocialista /bár nem marxista/ elkötelezettségét. Minden esetben az optimális megoldásnak azt tartaná, ha ezek a jövőendő kis államok, amelyek etnikai, nyelvi szempontból a legtöbb esetben megintcsak nem lennének homogének, a szocialista fejlődés útjára lépnének.

Sergio Salvi tulajdonképpen valamennyi fontosabb okot megjelöli, amelyek a kis nyugat-európai nemzetiségek mozgalmainak újjáéledéséhez vezettek: a tőkés nemzet-államok mély, strukturális válságát, a gazdasági-társadalmi-kulturális elnyomást, a kizsákmányolást, a

Közös Piacon belül és kívül a kapitalista termelési mód egyenlőtlen fejlődése által kiváltott feszültségeket, stb. Rámutat arra is, hogy a II. világháború után az európai nemzetiségek körében kialakult egy új értelmiség, amelyre nagy hatással volt a dekolonizációs folyamat, Ázsia, Afrika, Latin-Amerika, népeinek nemzeti-függetlenségi mozgalmai, a vietnámi, kubai, algériai népek harcai, győzelme.

Salvival sok tekintetben egy véleményen van Guy Héraud francia nemzetiség-történész, aki műveiben szintén élesen támadja elsősorban a francia és francóista spanyol állam nacionalista, antidemokratikus, az erőszakos asszimilációtól sem visszariadó politikáját. Héraud a nyugat-európai országok történetéből vett példák sorával igazolja, bizonyítja, hogy Nyugat-Európában a nemzeti kisebbségek kollektív jogait semmibe veszik, megsértik. Ő a fő problémát abban látja, hogy ezekben a polgári demokráciában -- Lukács György találó kifejezésével élve "formális demokráciákban" -- csak az egyének jogait foglalták törvénybe, a nemzetiségeknek ez viszont kevés. A polgári egyenlő jog nem vesz tudomást arról, hogy a nemzetiségeknek külön, speciális kollektív jogokra, védelemre, támogatásra van szükségük. Héraud a jelenlegi nyugat-európai állami-szövetségi rendszerek gyökeres átalakításának híve. Szerinte a megoldás: etnikai-nyelvi alapon új,

demokratikus, regionális föderációba kellene tömöríteni Európa valamennyi nemzetét.⁹

A fentebb ismertetett két koncepció egyik legfőbb hiányosságának élet-idegenségüket vélem. Tulajdonképpen helyes alapelvekből indulnak ki, mint például abból, hogy a mai európai nemzet-államok paradox módon túl kicsik és túl nagyok is egyben. Túl kicsik ahhoz, hogy a nukleáris korszak nagy kihívásaira -- energiahány, munkanélküliség, infláció, honvédelem, stb. -- egyedül választ tudjanak adni, ugyanakkor túl nagyok, bürokratikusak, elidegenültek ahhoz, hogy az általuk kormányzott népességnek az igazi társadalmi-közösségi-kulturális összetartozás érzetét tudnák adni. Mégis, Salviék olyan elméleti konstrukciók, vágyálmok megalkotásához jutnak el, amelyek lényegében nem veszik tekintetbe a 20. század utolsó harmadának tényleges nemzeti és nemzetközi erőviszonyait, és ami ezzel együtt jár, az osztályerőviszonyokat. Csak n e m z e t b e n - n e m z e t i - s é g b e n gondolkozva, elutasítva a nem nacionalista haladó mozgalmakkal és főleg a munkásmozgalmakkal való kapcsolatokat, szövetségeket, ezek a nemzetiségelméletek és maguk a nemzetiségi mozgalmak egy része is igen hamar talajt vesztenek.

A marxista nemzetiségtudomány útja világos. Elutasítva mind az elnyomott nemzetiségek nacionalizmusának, mind a polgári, többségi nacionalizmusoknak túlzásait,

demokratikus, szocialista, osztályharcos szemszögből kell vizsgálni ezeket a kérdéseket is, szoros összefüggésben a proletáriátus nemzetközi osztályharcával. Ezzel kapcsolatban külön fontos kutatási részletfeladatnak vélem a különböző nyugat-európai kommunista- és munkáspártok véleményének vizsgálatát a nemzeti-nemzetiségi kérdéstről. Eddigi tanulmányaim során arra a megállapításra jutottam, hogy a legdemokratikusabb, leghaladóbb álláspontot ebben a kérdésben az Olasz KP dolgozta ki, szoros összefüggésben sajátos Európa-stratégiájával, külpolitikai koncepciójával, nemzet felfogásával.

A nemzetiségelmélet egyik fontos segítőtársa, "szolgálóleánya" lehet a nemzetiségpszociológia. Első pillantásra egyszerűnek, magától értetődőnek látszik ez a megállapítás, ugyanakkor igen sok problémát is felvet. Az első és legfontosabb: mi a nemzetiségpszociológia tárgya, milyen kérdésekre kívánunk választ kapni ettől a tudománytól? A h o g y a n r a viszonylag könnyű válaszolni, hiszen a marxista szociológia napjainkra már megfelelő felmérő, adatgyűjtő és feldolgozó módszereket dolgozott ki, így a feltételek adottak egy speciális, bátran mondhatjuk, különleges szociológiai vizsgálatsorozat beindításához Magyarországon is. Mielőtt a magyarországi nemzetiségpszociológia sajátos problémáira rátérnék, ismét hivatkozom

A. Sajti Enikő dolgozatára, amely a szovjet nemzetiség-szociológia néhány kérdését is tárgyalja.

Nyugat-Európában tudomásom szerint komolyabb nemzetiség-szociológiai kutatómunka jelenleg nem folyik. Az egyetlen kivételt Spanyolország alkotja, ahol 1976 folyamán kezdtek el egy több éves felmérő munka első eredményeit publikálni. Érdekes is, érdemes is megismerkednünk a spanyol nemzetiség-szociológia első eredményeivel.

José Felix Tezanos, Manuel Navarro és társaik egyszerű, de a postfrancóista társadalmi rendszer körülményei között mégis radikálisan merésznek ható elvekből indultam ki. Megállapították, hogy a nemzetiségi kérdés Spanyolország legújabbkori történetének egyik legfontosabb problémája, ezért a spanyolországi társadalomtudományok legfontosabb kérdéseinek egyike is kell hogy legyen. Ezzel a megállapítással szakítottak a francóista propaganda 40 évig terjesztett hazug teóriájával, amely azt hirdette, hogy Spanyolország lakossága egy, egységbe forrott, egységet akaró, spanyol népből áll. A szociológiai felmérés célja az volt, hogy a valóságos nemzetiségi problémákat megismerve elősegítsék: "A spanyolországi nemzetiségek közötti ésszerű, alkalmazkodó és békés együttélési terv" kidolgozását.¹⁰

A spanyolországi nemzetiségszociológiai felvétel módszertanát itt nem tárgyalom, csak annyit érdemes megjegyezni, hogy az általánosan használt felmérések módszereitől nem tértek el, tehát előzetes próbafelmérések, kérdőíves és ún. mély-interjúk módszert alkalmaztak. Spanyolország hét különböző tájegységén, Kasztíliaiban, Andaluziában, Baszkföldön, Katalóniában, Galiciában, Kanári-szigeteken és Valencia vidékén készítették el a felmérést, széleskörű mintavétel alapján. 15 kérdés vizsgálta a nemzetiségek asszimilációjának fokát, a nemzeti-nemzetiségi érzés-öntudat erősségét. 12 kérdés alapján elemezték a megkérdezettek általános véleményét a spanyolországi nemzetiségi kérdésről, 13 a megkérdezettek általános politikai véleményét, állásfoglalásait kutatta. 18 kérdés a jelenlegi és a jövőbeli spanyolországi nemzetiségi politikával kapcsolatos véleményeket vizsgálta. A kérdések részleteső bemutatására, a válaszok ismertetésére sajnos nincs most lehetőségem, izelítőül lássunk mégis egy problémakört. Az első kérdéscsoportra adott válaszok alapján kiderült, hogy Baszkföld lakóinak 20 %-a magát világpolgárnak vallja, 32 % baszknak, 41 %-uk spanyolnak, 5 %-uk pedig európainak.¹¹

Magyarországon a nemzetiségszociológia mint tudományág még szinte alig rendelkezik tudományos múlttal, de reméljük annál nagyobb lesz a jövője.

Alapelvként fogadhatjuk el: a nemzeti-nemzetiségi kérdés nem szorítható be valamely tudományág Prokrusz-tész-úgyába. Történészek, demográfusok, társadalomkutatók, néprajztudósok, nyelvészek, közgazdászok, jogászok stb. együttműködésére, összehangolt munkájára van szükség ennek a jellegzetesen interdiszciplináris hozzáállást igénylő, bonyolult problémakör vizsgálatához.

A magyarországi nemzetiségszociológia első sajátos-sága, hogy hazánk, a fejlett szocialista társadalmat építő Magyar Népköztársaság csak igen kis mértékben több-nemzetiségű ország. Az MSZMP XI. kongresszusa jegyzőkönyvének adatai alapján mintegy 300 000-re tehető a nem ma-gyar nemzetiségek száma.¹²

A magyarországi nemzetiségszociológia első nagy ku-tatási feladata lehetne annak vizsgálata, hogy a hivata-los népszámlálási adatokban kimutatott nemzetiség-lét-szám és például a nemzetiségi szövetségek becslései kö-zött miért vannak olyan nagy /százezres nagyságú/ elté-rések? Ezzel kapcsolatban a kérdések sokaságát lehetne felvetni. Ismeretes például, hogy a magyarországi nemze-zetiségek szórványokban, szigeteken élnek, többségük paraszt volt. Sokféle történelmi tapasztalat, csalódás, félelem magyarázhatja az eltérő adatokat.

Az egyik legfontosabb kutatási téma talán a nemze-tiségek asszimilációjának vizsgálata lehetne. A felsze-

dulás óta lezajlott társadalmi változások, amelyek során hazánk elmaradott agrár-ipari országból közepesen fejlett ipari-agrár országgá vált, természetesen együtt jártak a társadalmi mobilitás meggyorsulásával. Ennek során a faluról a városba, a mezőgazdaságból az iparba vándorolt a nemzetiségi lakosság számottevő része is. Beilleszkedésüket, asszimilációjukat, múltjukhoz, hagyományaikhoz való kötődésüket feltárni, a magyar marxista nemzetiségszociológia egyik legfontosabb, legérdekesebb feladata lehet. Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata során talán némi adalékot is kaphatunk a mennyiségileg és főleg minőségileg új, szocialista magyar nemzeti egység kialakulásának folyamatáról, a felmerülő gondokról, problémákról is.

Feltétlenül a magyarországi nemzetiségszociológia vizsgálati körébe kell hogy tartozzék nemzetiségeink hid-szerepének, vagyis a szomszéd népekkel való baráti kapcsolatteremtésben betöltött szerepüknek a vizsgálata is. Ebből a szempontból speciális a helyzete a hazai német kisebbségnek.

Magyarországon tudomásom szerint eddig a legfontosabb nemzetiségszociológiai vizsgálatot a Marx Károly Közgazdaságtudományegyetem Pécsi Kihelyezett Hoppali Tagozatának Módszertani Tanszékcsoportja, Hoóz István vezetésével végezte. A pécsi kollégák a Baranya-megyei nemzetiségek demográfiai jellegzetességeit vizsgálták.¹³

A fentiekben már jeleztük, hogy a hivatalos népszámlálások adatai nem teljesen megbízhatóak, amit az a tény is igazol, hogy 1950 óta a nemzetiségek aránya minden népszámlálás alkalmával rohamosan emelkedik. Ez a növekedés jóval inkább köszönhető a Magyar Népköztársaság igazi szocialista-demokratikus nemzetiségi politikájának, mintsem esetleg a nemzetiségi lakosság kedvezőbb születési arányszámának. Hoóz Istvánék is ebből a tényből indultak ki. Vizsgálódásaik kezdetén leszögezik, hogy Baranya megyében három nemzetiség, a magyar, a német és a délszláv él, a cigányokat nem tekintik külön nemzetiségnek. A pécsi kollégák nemzetiségnek tekintettek egy családot akkor, ha egy tagja nem-magyarnek vallotta magát, ha a szülők gyerekeiket nemzetiségi iskolába járatták, ha otthon, baráti társaságban a nemzetiségi nyelvet használták. Ha valaki magyarnek vallotta magát, gyermekeit magyar iskolába járatta, stb. akkor a nyelvismeretét vizsgálták, az általa használt, beszélt nyelvek alapján, ha ez sem segített, akkor a leszármazást, szülei anyanyelvét kérdezték. Hoózék az anyanyelv tudását-használatát tekintették a nemzetiség egyik döntő faktorának, de ugyanakkor megállapították, hogy ez nem lehet a minősítésük kizárólagos alapja, csak kiegészítő szerepet szántak ennek a tényezőnek. Az egyik legfontosabb szempontnak a leszármazást tekintették, de felhívták a figyelmet módszerük legfőbb korlátjára is: ha

csak a szülők, nagyszülők anyanyelvét kérdezik, így egyrészt nyilván az eddigieknél jóval magasabb nemzetiség-számhoz jutnak, de ez a vizsgálati mód az asszimilációs folyamatot csak lassítva, vagy egyáltalán nem mutatja meg.¹⁴

Feltétlenül hasznosnak vélem a pécsi kollégák eredményeinek, elveinek kritikai hasznosítását.

A magyarországi nemzetiségszociológia véleményünk szerint akkor töltheti be igazi feladatát, ha nem elégszik meg az egyes részletproblémák feltárásával, hanem arra törekszik, hogy feltárja, nyilvánosságra hozze a magyarországi nemzetiségek speciális kívánságait, óhajait, esetleges panaszait is. Ezzel segíthetjük a magyarországi szocialista-demokratikus nemzetiség-politika továbbfejlesztését is.

J e g y z e t

- 1 J á s z i O s z k á r : A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Bp., 1912, 1. l.
- 2 B e n c z é d i L á s z l ó -- C s a t á r i D á n i e l : Szocialista hazafiasság -- szocialista történetiszemlélet. Kossuth K. 1967, 11. l.
- 3 K i r s c h b a u m , S . J . : Nationalisme et fédéralisme en théorie communiste. Études Internationales, 1975. 3. sz. 47. l.
- 4 M a r x levele Engelshez 1866 június 20. Marx--Engels Művei 31. k. 223--4. l.
- 5 L e n i n : A "baloldaliság", a kommunizmus gyermekbetegsége. 1920. április-május. Lenin Összes Művei 41. k. 73--4. l.
- 6 Erről lásd pl.: E l l i s , P . B . -- M a c a ' G h o b h a i m S . : The Problem of Language Revival. Inverness, 1971.
- 7 S a l v i , S . : Le nazioni proibite. Firenze, 1973. VIII. l.
- 8 U o . XII. l.
- 9 H é r a u d , G . : L'Europe des ethnies. Paris, Presses d'Europe, 1974. 267--284. l.
- 10 C a m p o , S . -- N a v a r r o , M . -- T e z a - n o s , J . F . : Los españoles ante la cuestión regional. Sistema, 1976. április. 99. l.
- 11 U o . 110. l
- 12 Az MSZMP XI. Kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth K. 1975. 24. l.
- 13 H o ó z I s t v á n : Baranya megyei nemzetiségek demográfiai jellegzetességei. Pécs, 1973. október. /Sokszorosított kiadvány/.
- 14 U o . 16. l.